

הרב מרדכי רבינוביץ

בדין טבול יום פוסל את התרומה

א.

כתב הרמב"ם (הל' שאר אבות הטומאה פ"י הל' ב-ד), וז"ל:

אחד טבול יום מטומאה חמורה, כגון שטבל מזיכות או מטומאת מת וצרעת, ואחד טבול יום מטומאת שרץ וכיוצא בו, וכל הטעון הערב שמש, בין אדם בין כלים, בין מדברי תורה בין מדברי סופרים, הרי הוא כשני לטומאה עד שיעריב שמשו. טבול יום פוסל אוכלי תרומה, ומשקה התרומה, ואוכלי הקודש, ומשקה הקודש, פוסל הכל. כיצד? טבול יום שנגע באוכלין של תרומה, עשאן שלישי לטומאה מפני שהוא כשני. וכן אם נגע במשקין של תרומה טימאן, והרי הן שלישי לטומאה. נגע טבול יום במשקין של קודש טימאן, והרי הן רביעי לטומאה. וכן אם נגע באוכלי הקודש, עשאן רביעי. אבל אם נגע טבול יום באוכלי חולין ומשקה חולין הרי הן טהורין.

מבואר בדברי הרמב"ם, שטבול יום עושה שלישי או רביעי באוכלין של תרומה וקודש. ובהל' ט' שם מוסיף הרמב"ם לעניין אוכלין:

האוכלין לא יהיו אב הטומאה לעולם, לא מדברי תורה ולא מדברי סופרים. ויהיו ראשון ושני מדברי תורה. שהאדם או הכלי שהוא ראשון לטומאה, אם נגע באוכל עשהו שני. ויהיו האוכלין שלישי ורביעי לטומאה מדברי סופרים בלבד.

וכעין זה בהל' ט"ז לעניין משקין:

ויהיו משקין שלישי ורביעי מדבריהם. כיצד? אם נגע טבול יום במשקה תרומה עשהו שלישי. ואם נגע במשקה קודש, עשהו רביעי. ואין אתה מוצא משקין שניות לעולם, ולא משקה שאינו תחילה, חוץ ממשקה טבול יום או מחוסר כפורים בקודש כמו שבארנו, שהוא פסול מדבריהם ואינו מטמא.

ומבואר לכאורה מזה שלדעת הרמב"ם מה שטבול יום פוסל תרומה וקדשים אינו אלא מדרבנן, וכבר עמד על כך בעל המקדש דוד (טהרות סי' ל"ט).

ב.

והנה, בהמשך הלכות שאר אבות הטומאה מוסיף הרמב"ם:

הראשון והשני שבתרומה טמאין ומטמאין, השלישי פסול ואינו מטמא, ואין שלישי עושה רביעי בתרומה. ומנין לאוכל שלישי שהוא פסול בתרומה? שנ' ובא השמש וטהר ואחר יאכל מן הקדשים. נמצא טבול יום אסור בתרומה עד שיעריב שמשו, ואם נגע בה פסלה. וטבול יום כשני לטומאה הוא. הא למדת שהשני עושה שלישי בתרומה. הראשון והשני והשלישי בקודש טמאין ומטמאין. הרביעי פסול ואינו מטמא, ואין רביעי עושה חמישי לעולם. ומנין לשלישי בקודש שהוא טמא? שנ' והבשר אשר יגע בכל טמא, וכבר קרא הכתוב לשני טמא, שנ' כל אשר בתוכו יטמא. הא למדת שבשר הקודש שנגע בשני נטמא וישרף. ומניין לרביעי בקודש שהוא פסול? מקל וחומר, ומה מחוסר כפורים שהוא מותר בתרומה אסור בקודש עד שיביא כפרתו, השלישי שהוא פסול בתרומה אינו דין שיעשה רביעי בקודש. אבל החמישי טהור. (פי"א הל' ג-ד).

הרמב"ם מביא מספר לימודים לכך שיש שלישי בתרומה ורביעי בקודש, אשר מקורם הוא בדברי ר' יוסי בפסחים יח: ע"ש. והקשו כל האחרונים שלכאורה דברי הרמב"ם סותרים את עצמם, שכן אם דינים אלו נלמדים מפסוקים הרי הם דאורייתא, ואילו בהלכות שהבאנו לעיל משמע שדין שלישי ורביעי אינו אלא מדרבנן. אולם, בהלכות הנזכרות לעיל כתב הרמב"ם במפורש שטבול יום מטמא את התרומה ואת הקודשים מדרבנן בלבד, ובהלכה שהזכרנו כעת מפורש שכל טומאת שלישי ורביעי נלמדו מכך שטבול יום מטמא תרומה. ובעל כורחנו צריך לומר שלימודים אלו אינם אלא אסמכתא, ולעולם לשיטת הרמב"ם אין טומאת שלישי ורביעי מן התורה.

ג.

והנה, בהמשך דבריו מקשה המקדש דוד על הרמב"ם דאם טבול יום פוסל את התרומה רק מדרבנן, למה הצריכה התורה (ויקרא י"א, לב) הערב שמש בכלים? בשלמא באדם הצריכה התורה הערב שמש, אף על גב דאינו פוסל במגעו מן התורה, שכן מכל מקום קיימת נפקא מינה לעניין אכילת תרומה וקדשים, דאסור כשהוא טבול יום מן התורה; אך בכלים למאי הלכתא הם טמאים? עיין שם שפלפל בזה ובסוף הניח בצ"ע.

ושמא יש לומר, שאף על פי שאין כלי טבול יום פוסל תרומה וקדשים מן התורה, מכל מקום כל זמן שהכלי הוא טבול יום אסור להשתמש בו לתרומה וקדשים. משל

למה הדבר דומה, לכלים שנקנו מן הגוי, שטעונון טבילה לפני השימוש, ומכל מקום אם השתמש בהם לפני טבילה אינם אוסרים את האוכל. הוא הדין לכלי שהוא טבול יום, שאסור להשתמש בו לתרומה וקדשים עד הערב שמש ומכל מקום אינו פוסל את התרומה או את הקודשים מן התורה.¹

ד.

ואולם, לכאורה אי אפשר לומר כלל שמה שטבול יום פוסל תרומה וקדשים אינו אלא מדרבנן. כך עולה מן הגמ' בשבת יד:, שבמנותה את גזירות י"ח דבר סברה בתחילה שגם הדין שטבול יום פוסל את התרומה הוא מ"ח דבר, אך סופה שדחתה אפשרות זו:

טבול יום דאורייתא הוא, דכתיב: 'ובא השמש וטהר'! סמי מכאן טבול יום.

ומבאר רש"י שם (ד"ה ובא השמש) את ההוכחה לכך שטבול יום מטמא תרומה מדאורייתא, שכן מפורש בפסוק לגבי טומאת כלים: "כל כלי אשר יעשה מלאכה בהם במים יובא וטמא עד הערב וטהר" (ויקרא י"א, לב), ואם אינו מטמא תרומה וקדשים, קשה להבין מהי הטהרה שנוספת לכלי כשיעריב שמשו (וראה גם גיליון הש"ס להגרעק"א חולין קכח).

והנה מה שהוכיח רש"י שטבול יום פוסל בנגיעה משום דאם לא כן למאי נפקא מינה שנקרא טהור בהערב שמש, יש לדחות לפי מה שכתבנו לעיל שיש איסור שימוש בכלי טבול יום גם אם אינו פוסל. אלא שהגמרא עצמה קובעת לכאורה שכלי שהוא טבול יום פוסל את התרומה מן התורה, שלכן יש למוחקו מן הרשימה של ה"ח דבר. ואם כן איך יפרנס הרמב"ם סוגיא זו – הרי לשיטתו מה שטבול יום פוסל את התרומה

1 דוגמא לדברינו ניתן למצוא בגמ' חגיגה כ., דמגרפה שנשמרה מדבר שמטמא ולא מדבר שפוסלה היא פסולה. וביאר רש"י (ד"ה הפוסלה) בלישנא קמא, דמגרפה שנפסלה (היינו כגון שנעשתה שני על ידי משקין שהם ראשון מדרבנן, ומטמאין כלים מדרבנן – תוד"ה שמרתייה) פסולה מלהשתמש בה טהרות לכתחילה עי"ש, והיינו שפסולה מלהשתמש בה לחולין טהורים, אף שאין שלישי בחולין. הרי שאף שאין הכלי הזה עושה שלישי והוא פסול ולא מטמא, מכל מקום אסור להשתמש בו לכתחילה. אם כן, הוא הדין בנידון דידן – בכלי שהוא טבול יום, יש לומר שאסור להשתמש בו לכתחילה לתרומה וקדשים, אף שמהתורה אין כלי טבול יום פוסל (ועיין מרומי שדה להנצי"ב סוטה כט. ד"ה ומאחר, מה שכתב על פי דברי רש"י בחגיגה הנ"ל).

אינו אלא מדרבנן, ולמה מחקוהו מרשימת ה"ח דבר, וצע"ג לכאורה בדעת הרמב"ם בזה.

ה.

והנה בתוס' שבת שם (ד"ה אלא) הקשו למה נצרכה גזירה מיוחדת דאוכלין שנטמאו במשקין שנגעו בידים נעשו שני ופוסלין את התרומה, הא מאחר שכבר גזרו על הידיים שפוסלות את התרומה, אם כן משקין שנגעו בהן הרי הם ראשון לטומאה, דכל הפוסל את התרומה מטמא משקין להיות תחילה, וממילא אוכלין שנגעו במשקין ידיים הויין שני. ותירצו התוס' דגזירה זו דאוכלין שנטמאו במשקין ידיים היא היא הגזירה של כל הפוסל את התרומה, ועד השתא לא נגזרה, ע"ש.

אולם הפני יהושע שם תמה על זה, דאם כן לא הוה ליה למיתני בהאי לישנא, אלא הוה ליה לפרושי בהדיא כעין דתנינא לה במסכת פרה, דכל הפוסל את התרומה מטמא משקין להיות תחילה, ע"ש. ולפיכך הפנ"י תירץ את קושיית התוס' באופן אחר, שהגזירה שכל הפוסל את התרומה מטמא משקין להיות תחילה היא גזירה קדמונית, אלא שבתחילה נאמרה רק לגבי דברים הפוסלים את התרומה מדאורייתא בלבד, ובגזרות י"ח דבר גזרו גם על דברים המטמאים את התרומה מדרבנן כגון ידיים.

והנה בעיקר סברת הפנ"י שהגזירה של כל הפוסל את התרומה מטמא משקין להיות תחילה היא גזירה קדמונית, ודלא כמו שכתבו התוס', נוכיח בהמשך בעזה"י שכך היא גם דעת הרמב"ם. אולם, מה שכתב הפנ"י לחלק בין שני לטומאה שפוסל את התרומה מן התורה לבין שני לטומאה שפוסל את התרומה רק מדרבנן, כבר נתבאר לעיל שאין כלל שלישי מן התורה לדעת הרמב"ם, וממילא אי אפשר לפרש כן כלל בדעת הרמב"ם. ולפינו יתבאר בעז"ה שלדעת הרמב"ם יש לחלק באופן אחר בין הגזירה הקדמונית של 'כל הפוסל את התרומה' לבין הגזירה המאוחרת של י"ח דבר.

ו.

כתב הרמב"ם בפירוש המשניות (זבים סוף פ"ה), וז"ל:

וכבר בארנו בהקדמת סדר זה שמשקין טמאין הן תחלה לעולם ואפילו נטמאו בשני, ושהאכלין שנטמאו במשקין טמאין נעשו שני, וכל שני פוסל את התרומה כמו שבארנו, ואין בזה גזרה, וכונתו כאן באמרו 'האכלין שנטמאו במשקין' משקין שנטמאו מחמת ידים, ובזה היתה הגזרה שעל אף שטומאת משקין אלו קלושה כיון שלא נטמאו מחמת שרץ, כלומר שאין טומאתן תוצאה של אב כמו שבארנו שם, הרי

הן מטמאין את האכלין ועושיין אותו שני וכו'. וכך אמרו, גזרו משקין הבאים מחמת ידיים משום משקין הבאים מחמת שרץ.

עולה מדברי הרמב"ם שמה ששני פוסל את התרומה ומטמא משקין להיות תחילה אינו בכלל הגזירה של אוכלין שנטמאו במשקין, שגזירת 'אכלין שנטמאו במשקין', שהיא מן ה"ח דבר, היא שאפילו משקין דידיים מטמאים את האוכלין. אבל מה שסתם שני שפוסל את התרומה מטמא משקין תחילה כבר נגזר לפני ה"ח דבר, ואינו בכלל ה"ח דבר, ובעל כרחנו שהוא גזירה קדמונית, וכסברת הפנ"י.

עוד יש להוכיח שלדעת הרמב"ם הגזירה של 'כל הפוסל' היא גזירה קדמונית ממה שכתב בהקדמה לטהרות בביאור הסוגיא דפסחים טז., בשאלת הכוהנים של חגי הנביא. לדעת הרמב"ם, חגי שאל את הכוהנים גם על דין משקין, לבדוק אם הם יודעים שמשקין שנטמאו נעשין תחילה עי"ש, והרי חגי היה שנים רבות לפני תקופת הגזירה של י"ח דבר. ובעל כורחך, כנ"ל, שלדעת הרמב"ם הגזירה של כל הפוסל את התרומה מטמא משקין להיות תחילה הייתה גזירה קדמונית, ודלא כשיטת התוס'.

ז.

ואולם, כבר הערנו לעיל שלפי שיטת הרמב"ם אי אפשר לומר שהחילוק בין הגזירה הקדמונית לגזירת י"ח דבר, הוא שהגזירה הקדמונית כללה את מה שפוסל את התרומה מן התורה, ואילו הגזירה המאוחרת של י"ח דבר הרחיבה את הגזירה לכלול אף מה שמטמא תרומה רק מדרבנן, וכמו שכתב הפנ"י. זאת מכיוון שלפי שיטת הרמב"ם אין שום שני שפוסל את התרומה מן התורה.

ונראה שלשיטת הרמב"ם הגזירה הקדמונית הייתה לגבי כל מה שהוא שני מן התורה. תחילה גזרו על שני מן התורה שיפסול את התרומה. והוסיפו עוד, שכל שהוא שני מן התורה, דהיינו, כל הפוסל את התרומה, יטמא משקין להיות תחילה חוץ מטבול יום (פרה פ"ח מ"ז), דטבול יום אף שהוא שני מן התורה, ופוסל תרומה מדרבנן, וכנ"ל, מכל מקום אינו מטמא משקין להיות תחילה (עי' רש"י פסחים יד: ד"ה דתנן). ובגזירה המאוחרת של י"ח דבר הרחיבו את הגזירה המקורית לכלול אף מה שהוא שני מדרבנן, כגון אוכלין שנטמאו במשקין דידיים, שאף הם פוסלין את התרומה.

ואם כנים הדברים, נמצא דמה ששני מדאורייתא פוסל את התרומה ומטמא משקין להיות תחילה, הוא מכוח הגזירה הקדמונית דמשנת פרה הנ"ל. ובי"ח דבר הוסיפו שאף שני מדרבנן פוסל את התרומה, וממילא מטמא משקין להיות תחילה.

ומעתה נראה לומר, שזה מה שהקשו בגמ' שבת הנ"ל "טבול יום דאורייתא הוי", רוצה לומר שטבול יום הוא שני מן התורה, ואם כן מה שפוסל את התרומה כבר נגזר מזמן קדמון, ואינו יכול להימנות בין ה"ח דבר. ומשום כך הסיקה הגמ' 'סמי מכאן טבול יום'. ולפי זה אין קושיא משם על שיטת הרמב"ם שטבול יום אינו מטמא את התרומה אלא מדרבנן. שהרי כוונת הגמרא לא הייתה לומר שטבול יום מטמא את התרומה מדאורייתא, אלא שטבול יום עצמו טמא מדאורייתא ולכן מה שמטמא את התרומה אינו מ"ח דבר אלא מחמת גזירה קדמונית, ודו"ק.

ועל פי זה תתיישב קושיית המרכבת המשנה בקונטרס י"ח דבר, שהקשה למה הביאה הגמ' פסוק להוכיח שטבול יום חשוב טמא מן התורה, הרי היה לה להביא פסוק המלמד שטבול יום מטמא תרומה, כפי שאמנם מביא רש"י, עי"ש מה שתירץ.

ולפי דרכנו אתי שפיר בפשיטות, דכל כוונת הגמ' היא להוכיח שטבול יום טמא מן התורה, שהרי אז אין דין זה יכול להימנות בין ה"ח דבר, גם אם מה שפוסל את התרומה אינו אלא מדרבנן, שהרי כל מה שהוא שני מן התורה גזרו עליו בגזירה הקדמונית ואינו שייך ל"ח דבר, וככל הנ"ל ודו"ק.

ח.

וממוצא דברינו יובן בס"ד דבר שהוא פלאי לכאורה. דבמשנה זבים סוף פרק ה' נמנו כל הפוסלין את התרומה, ובכללם נמנה גם טבול יום. וכל המנויים שם פוסלין את התרומה מדרבנן וכלולים ב"ח דבר, מלבד טבול יום. כפי שראינו לעיל, כבר ביארה הגמרא (שבת יד:) שטבול יום אינו מן ה"ח דבר שהרי הוא דאורייתא. ולפי ההבנה הרגילה, כוונת הגמרא היא שזה שטבול יום מטמא תרומה הוא מן התורה. ולפי זה קשה טובא, דמה ראה רבנו הקדוש לכלול טבול יום שמטמא תרומה מן התורה, ברשימת הפוסלין את התרומה מדרבנן, הלא דבר הוא?! ואולם, לפי מה שכתבנו לעיל בשיטת הרמב"ם שכוונת הגמרא היא רק שעצם טומאת טבול יום היא מדאורייתא, אבל מה שמטמא טבול יום את התרומה הוא גזירה קדומה מדרבנן, אם כן שפיר שייך למנות טבול יום בתוך פוסלי התרומה מדרבנן, שהרי אף הוא פוסל את התרומה מדרבנן גרידא, ודו"ק.